

Te Pipiwharauroa, He Kupu Whakamarama.

Nama 26.

GISBORNE.

Aperira 1900.

TE MATE URUTA.

Ko te mate uruta i patu mai ra i nga Maori o te Tai-hauauru o Inia kua tae mai ki Poihakena patu ai. He mano, he mano nga maori o Inia i mate; nga tino taone i patua e taua mate ko Pomapei raua ko Puna; i nga tau e toru e 70,000 nga tangata o Pomapei i mate, he Maori te nuinga. he ruarua nei nga pakeha. I tera tau ka tae mai taua mate ki Niu Karetonia, no Pepuere nei ka u mai ki Poihakena, ahea ra whakawhiti mai ai ki Niu Tirenī nei? He tino mate kino atu tenei; he tere tonu te mate o te tangata, he ruarua hoki nga tangata e ora mai ina pangia. Te timatanga i rite rawa ki te piwa, engari kia roa ka pupuhi te kaki, te keke ranei o te tangata. Kei te kimi tonu nga takuta he rongoa mo tenei mate nanakia. Te rongoa kua kitea e tetahi takuta Hurai whaoria ai ki roto ki te pokohiwi o te tangata, penei me te pokapoka hei arai atu i te mate putaputa ara i te "Small-pox." Kua mate etahi takuta i runga i te kimihanga he rongoa mo tenei mate e kiia nei he *pupouiki*.

Te mea hei titaritari haere i te mate nei he kiore, ko tana patunga hoki tena i te tuatahi. Ki te kitea te kiore e wharona ana, kua mate e kore e takitaro ka pangia te tangata. Kei te patua te kiore i nga taone inaianei, e utua ana i etahi taone i Ahitereiria e rua pene mo te kiore kotahi, i Niu Tirenī kotahi pene.

Kei te tahia nga wahi paru o nga taone, koi ara hoki nga whenua momona hei tipunga mo taua taru; e tahuna ana hoki etahi whare. Tino tupato atu to tatou Kawanatanga kei tae mai taua mate ki Niu Tirenī nei. Kia kotahi tekau rawa nga ra e herehere ana nga tima mai o Poihakena katahi ano ka whakauria nga pahihi ki uta. Kua tae tenei mate ki Honoruru, ki Hana-Paraniko. Ki te tae mai ki Niu Tirenī nei ko te Iwi Maori hei tahinga ma tenei atua whakariharia. He paru te puaki o te autai mate nei, na reira i tika ai kia whakapaia o tatou kainga, whare, me o

tatou tinana. E ki ana ko ngati-taua ko te Maori, "I tawhiti ano te hoa-riri e hanga ana te pa."

I te tau 1665 ka puta tetahi mate uruta tino kino atu ki Ingarangi, i runga i te kino o nga tiriti, i te paru, me te pipiri o te tu o nga whare. Ko Ranaia te taone i tino whiua e taua mate. I te marama o Hurae, 1100 nga tangata i mate ia wiki, ia wiki; i a Hepetema 10,000, mutu rawa ake te tau ka eke ki te 100,000 nga tangata i mate. Kore rawa i taea te hanga he kawhena mo nga tupapaku, heoi ano i whakapurangata ki roto o nga rua nunui. Ia po, ia po, ka tangona te reo o nga tangata mau tupapaku i runga kaata, e patu ana i nga pere me te karanga ano "Mauria mai o koutou tupapaku! Mauria mai o koutou tupapaku!" Ko nga whare he tupapaku i roto i tohungia ki te ripeka whero me enei kupu "E te Ariki tohungia matou!" I kiia taua mate ko te "Mate Paago" (Black Death).

I te tau 1666, ara i te tau i muri tata tonu iho o te paanga o taua mate, ka wera a Ranaia i te ahi, he ahi nui whakabarahara, tata tonu te pau tetahi hawhe o te taone, e toru ra i ka ai.

E 400 nga tiriti i wera, 13,000 nga whare, tokowaru ano nga tangata i mate. He tino mate tenei, otira na konei i ora ai a Ranaia i te mate uruta. I te paanga i te ahi o nga whare tawhito, ka tangua he whare hou, ka whakawhanuitia nga tiriti; ko te mutunga tenei o te hoki mai o taua mate ki Ranaia, a mohoa noa nei. Kei te penei ano a Poihakena, ko nga wahi paru o te taone e kaha ara te pangia e te mate uruta hou nei. Na reira e te iwi, e tumatatenga ana matou, ki te whiti mai tenei mate ki Niu Tirenī nei, ko taua ko te Maori hei tipunga ma tenei atua kuku. Whakapaingia nga kainga, nga whare, a ki te tae mai te mate uruta nei ki konei me rere ki te koraha ki nga maunga noho ai.

❧ No te 21 o tenei marama ka kitea kua pangia etahi kiore i te waapu o Akarana e te mate uruta. Kaore ano he tangata kia pangia.